

Vývoj slovenského bryndziarstva a syrárstva do roku 1948 s dôrazom na okres Zvolen

JOZEF PAVLOV

*Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela
v Banskej Bystrici*

Evolution of the Slovak sheep cheese and cheese industries, until 1948
with an emphasis placed on the Zvolen district

Abstract: The report addresses the evolution of the traditional Slovak sheep cheese and general cheese industries. It describes the fight of the manufacturers within the battle for (high) quality of sheepe cheese, their professional association in order to coordinate production, distribution and sale of all cheese products. The report highlights the participation of the Zvolen district in this area of the Slovak economy.

Keywords: sheep cheese, cheese, Zvolen district, production, distribution, sale.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2020.23.02.210-235>

Bryndza je fenoménom slovenského potravinárstva. Jej lokalizáciu na Slovensku zapríčinilo niekoľko súbežne pôsobiacich faktorov, akými sú valaská kolonizácia, horský a podhorský charakter veľkej časti slovenského územia, rozšírený chov nenáročných hospodárskych zvierat – oviec, laznička urbanizácia a roľnícky charakter života veľkej časti obyvateľstva. Je nepochybné, že prvú bryndzu – čiže špecifický syr, ako aj iné kvalitatívne odlišné druhy syrov vyrábali bežní ľudia pre vlastnú potrebu už skôr, ako sa oficiálne datuje. S rozvojom všeobecného obchodu a hospodárstva sa však dostávala aj výroba a následná distribúcia týchto komodít na vyššiu kvalitatívnu a kvantitatívnu úroveň.

V súvislosti s týmto procesom zohrali kľúčovú úlohu obchodnícke rodiny z podjavorinského kraja zo Starej Turej. Špeciálne miesto v histórii bryndziarstva a syrárstva má rodina Vagačovcov, a to vďaka Jánovi Vagačovi (1759 – 1835). Práve on sa udáva v historiografii a v spomienkach ako vynálezca predchodcu dnešnej bryndze. Vagačovcov v obchode a vo výrobe s bryndzou čoskoro nasledovali ďalšie staroturianske rody – napr. Molecovci. Slovensko ako geograficky rozmanitá krajina sa stala vhodným domovom pre tento potravinársky produkt, špeciálne regióny Podpoľanie, Horehronie, Liptov a Spiš. Práve región Podpoľanie a jeho okolie sa stali jadrom slovenského bryndziarstva a syrárstva. Popri rodinách Vagačovcov a Molecovcov sa zlatými pís-

menami do histórie tohto odvetvia zapísali aj rodiny Wittmannovcov, Blühovcov, Ipperovcov či český mliekarenský odborník Josef Soc.

Charakteristickou črtou vo vývoji mliečného potravinárskeho priemyslu bolo fungovanie výroby a predaj na báze rodinných podnikov. Takýto druh podnikania sa ukázal ako stály, fungujúci a stabilný. Jednotlivé prevádzky sa líšili osobitnou tradíciou a značkou. Napriek tvrdej konkurencii vládli medzi bryndziarskymi rodinami korektné pracovné a rodinné vzťahy.

Turbulentné obdobie rokov 1918 – 1948 zasiahlo významným spôsobom hospodársku stránku jednotlivých podnikov a osobnú históriu bryndziarskych rodín. Rozpad monarchie znamenal zánik obchodných väzieb, zavedenie ciel na export a stratu obyvateľsk. Krátka okupácia maďarskou Červenou armádou v júni 1919 spôsobila veľké finančné a materiálne škody v kritickom období hospodárskej recesie po roku 1918. Ani obdobie 1. Československej republiky nebolo napriek demokratickému a ekonomicky liberálnemu režimu po hospodárskej stránke bezproblémové. V rokoch 1918 – 1938 zasiahlo československé hospodárstvo niekoľko cyklicky sa opakujúcich kríz. Prijatie autonómie v októbri 1938 a vyhlásenie štátnej samostatnosti v marci 1939 dali popud rasovým a hospodárskym perzekúciám vplyvného židovského elementu v segmente bryndziarstva a syrárstva. Katastrofické rozmery pre ovčiarstvo, technické zariadenie, dopravné a obchodné prepojenie, personálnu politiku znamenali frontové boje. Krátke intermezzo v rokoch 1945 – 1948 znamenalo isté oživenie, no definitívne pomery v turbulentnom tridsaťročí uzavrel komunistický prevrat v roku 1948. Ten znamenal radikálnu zmenu hospodárskeho profilu krajiny, keď otvorenú trhový ekonomiku nahradilo centrálné riadené hospodárstvo s vylúčením súkromného vlastníctva, a tým pádom vo veľkej miere aj osobnej angažovanosti. Pozitívom vývoja po roku 1948 bola intenzifikácia a priemyselná modernizácia výroby.

Napriek rôznym ťažkostiam bolo obdobie rokov 1918 – 1948 aj obdobím progresu, a to vďaka stabilite rodinných podnikov. Výroba sa skvalitňovala a modernizovala, medzinárodný obchod sa rozvíjal v riadenej a koordinovanej forme. Ústredným motívom počas skúmaného obdobia bol zápas o kvalitu bryndze, ako aj vytváranie stavovských organizácií na podporu špecifickej legislatívy, výroby, distribúcie a exportu. Pozitívne zmeny však narážali na viaceré objektívne a subjektívne prekážky. Medzi ne patrili prirodzená rivalita, konkurencia a nezhody medzi jednotlivými subjektmi na strane bryndziarov a syrárov. Problematický bol aj postoj vlády, ministerstiev a štátnych úradov, pretože časté personálne zmeny vplyvom nestabilnej politickej scény 1. ČSR predlžovali riešenie akútnych hospodárskych problémov.

Podpol'anie a okolie patrili v skúmanom období ku kľúčovej oblasti slovenského bryndziarstva a syrárstva. Na tomto území sa vyrábalo 60 % z celkového množstva bryndze a syrov pre domáci a zahraničný trh. Medzi tri hlavné podniky patrili Bryndziareň a syrárne Alexander Vagač v Detve, Bryndziareň a syrárne Peter Molec a syn vo Zvolenskej Slatine a Bryndziareň a syrárne Ignác Wittmann a syn vo Zvolene. Dominantné miesto zaujímala v rámci celorepublikového trhu posledná menovaná firma. Tri veľké podniky dopĺňalo v regióne aj niekoľko menších prevádzok: Bryndziareň a syrárne Jána Galbavého v Detve, Syrárne Josefa Soca v Dobrej Nive, Bryndziarne a syrárne Kolomana Wittmanna, Gejzu Blüha a Kolomana Ippera vo Zvolene, Rolnícke mliekarenské družstvo v Detve-Piešti a v Očovej a Syrárne Josefa Lojku v Pliešovciach. Dotazník Zväzu bryndziarskeho a mliekarského priemyslu z roku 1936 spomína aj ďalších menších a dnes už neznámych výrobcov bryndze v regióne: Jakuba Hermanna Weisza z Detvy, Mikuláša Schnellera z Hriňovej, Miloša Pohanku s výrobnami v Pliešovciach a vo Vígľašskej Hute-Kalinke, Alžbetu Atlasovú, Gejzu Blüha, Kolomana Ippera a Dezidera Wittmanna zo Zvolena.¹

Tab. 1. Časové vymedzenie veľkovýroby bryndze v regióne²

LOKALIZÁCIA	MAJITEĽ	PREVÁDZKA
Detva	Alexander Vagač	1787 – 1952
Detva	Ján Galbavý	1890 – 1945
Zvolen	Teodor Wallo	1892 – 1917
Zvolen	Ignác Wittmann	1891 – 1951
Zvolen	Koloman Wittmann	? – 1945
Zvolenská Slatina	Peter Molec	1797 – súčasnosť

Tab. 2. Časové vymedzenie veľkovýroby syrov v regióne³

LOKALIZÁCIA	MAJITEĽ	PREVÁDZKA
Bacúrov	Wittmann a syn	1919 – 1947
Detva	Alexander Vagač (prírodné syry)	1917 – 1952

¹ Slovenský národný archív v Bratislave, fond Zväz bryndziarskeho a mliekarského priemyslu v Banskej Bystrici, šk. č. 1., bez sign.

² KERESTEŠ, Ján – SELECKÝ, Ján: *Mliekarstvo a syrárstvo na strednom Slovensku*. Považská Bystrica : Eminent, 2003, s. 199 – 202.

³ KERESTEŠ, J. – SELECKÝ, J.: *Mliekarstvo a syrárstvo ...*, s. 199 – 202.

Detva	Alexander Vagač (tavené syry)	1932 – 1952
Detva	Ján Galbavý	1931 – 1945
Dobrá Niva	J. Soc/Gabriela Socová	1932 – 1947
Očová	Roľnícke družstvo	1920 – 1945
Pliešovce	J. Soc, Josef Lojka	1923 – 1945
Sása	Roľnícke družstvo	1920 – 1951
Víglaš-Pstruša	Burkhard	1896 – 1910
Víglaš-Pstruša	Správa štátnych majetkov	1924 – 1942
Zvolen	Wittmann a syn	1891 – 1948
Zvolenská Slatina	Peter Molec (tavené syry)	1928 – 1951

Z heuristického hľadiska je oblasť bryndziarstva a syrárstva na Slovensku spracovaná v dvoch významových líniách: v prvej je predmetom výskumu bryndza a syr ako potravinársky produkt, v druhej je predmetom výskumu bryndziarstvo a syrárstvo ako druh potravinárskeho priemyslu v určitom časovom úseku. Hlavným predstaviteľom prvého prístupu je dejepisec mliekarenstva a mliekarenský technolog Ján Selecký. Jeho tri hlavné práce *Slovenské syry*, *Slovenská bryndza a jedlá s bryndzou* a *Mliekarstvo a syrárstvo na strednom Slovensku* sa zameriavajú skôr na biochemickú stránku bryndziarstva a syrárstva, pričom historický kontext je len doplňujúci a parafrázujúci existujúce práce, zdroje a štúdie bez významného vedeckého prínosu. Druhý prístup reprezentuje málopočetný, ale pestrý fragment zdrojov, ktorý delíme na samostatné štúdie a publikácie. Medzi štúdie zaradíme prácu Aleny Bartlovej *K dejinám potravinárskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1918 – 1938* a štúdie Juraja Janta *Slovenské bryndziarstvo a vagačovská výroba v Detve a Salašný chov oviec v Detve a na Slovensku*. Medzi základné písomné a publikované pramene môžeme zaradiť brožúru *k 150. výročiu Vagačovej bryndziarne*, ktorú zostavil na objednávku Štefana Vagača Gustáv Hladil a odbornú publikáciu tajomníka bansko-bystrickej Obchodnej a priemyselnej komory, poslanca Snemu Slovenskej republiky a člena Štátnej rady Jána Balka – *Bryndziarsky priemysel na Slovensku*. Fragменты z histórie bryndziarstva a syrárstva sú aj v lokálnych monografiách obcí, no obsahujú len málo podnetné informácie. Cieľom štúdie je na základe podrobného archívneho výskumu a vhodným spracovaním overených faktov z existujúcich publikovaných prameňov vytvoriť obraz vývoja bryndziarstva a syrárstva s dôrazom na roky 1918 – 1948 a región Podpoľania a okolia. Nosným zdrojom

prameňov predloženej štúdie sú písomné pramene uložené vo viacerých fondoch niekoľkých archívov. Kľúčovými pre výskum sa ukázali najmä dva fondy: fond Okresný úrad vo Zvolene 1923 – 1945 uložený v Štátnom archíve v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen a fond Bryndziarskeho a syrárskeho priemyslu uložený v Slovenskom národnom archíve v Bratislave.

Zápas o kvalitu bryndze

Výroba bryndze zaznamenala koncom 19. storočia veľké zmeny vďaka Teodorovi Wallovi zo Zvolena. Snažil sa o šandardizáciu kvality ovčieho hrudkovitého syra a aktívne skúmal výrobu mäkkej a roztierateľnej bryndze.⁴ Zmena výroby podľa T. Walla spočívala v tom, že „*pridala namiesto tuhej soli do rozdrveného syra osobitne pripravený sol'ný roztok. Získal tak mäkkú a roztierateľnú bryndzu, ktorá sa s menšími úpravami vyrába dodnes. Objavenie a uvedenie mäkkej roztierateľnej bryndze v roku 1892 a jej balenie v geletách viedlo k novej etape jej výroby a k rastúcemu záujmu.*“⁵ Pri dovážaní Wallovej bryndze do exportných odbytíšť sa ukázal vážny problém, keď bryndza uvoľňovala vodu a presakovala na povrch prepravných súdkov. To spôsobovalo jej rýchlejšie kazenie. „*Vystielaním súdkov bukovou dýhou zvanou dračkou sa docielilo, že uvoľnenú vodu z povrchu bryndze dračka odsávala, odovzdávala vonkajšiemu obalu, ktorý ju postupne odovzdával odparením do ovzdušia.*“⁶

Výrazný prepád v kvalite bryndze nastal po roku 1914, a to z dôvodu, že „*po vypuknutí vojny vzrástol odbyt bryndze v súvislosti so zásobovaním armády a nedostatkom potravín v zázemí.*“⁷ Práve v tomto období začali rôzni špekulatívni obchodníci vo veľkom vyrábať syr nízkej kvality a predávali ho pod názvom bryndza. V čase zápasu o kvalitu bryndze sa poctiví bryndziari zo zvolenského regiónu usilovali o zvrátenie tohto stavu, preto zjednotili sily a v roku 1917 založili Hornouhorské spojené bryndziarne Zvolen. Do tohto podniku patrili bryndziarne Molec Zvolenská Slatina, Vagač Detva, Blüh Zvolen a Wittmann Zvolen. „*Najaktívnejší presadzovateľ ozdravenia výroby hrudkovitých syrov z bryndze Teodor Wallo⁸ 17. mája 1917 zatvoril svoju*

⁴ SELECKÝ, Ján: *Slovenské syry*. Bratislava : Eko-konzult, 2013, s. 172.

⁵ JANTO, Juraj: Slovenské bryndziarstvo a vagačovská výroba v Detve. K 230. výročiu vzniku prvej bryndziarne. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. roč. 5, č. 2, 2017, s. 55.

⁶ SELECKÝ, J.: *Slovenské syry...*, s. 285.

⁷ BARTLOVÁ, Alena: K dejinám potravinárskeho priemyslu na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In: *Túžby, projekty a realita*. Zost. A. Bartlová. Bratislava : Prodama, 2010, s. 152.

⁸ Teodor Wallo (1861 – 1932): Študoval v Starej Turej, v Banskej Bystrici a v Budapešti. Od roku 1881 pôsobil v podniku svojho otca vo Zvolene. Bol majiteľom niekoľkých medailí zo zahraničných výstav, kde propagoval svoju bryndzu. Angažoval sa v politike – bol senátorom za SĽS, medzi jeho záľuby patrilo poľovníctvo. (RUMÁNEK, Gustáv:

*bryndziareň v dôsledku toho, lebo vláda v Budapešti neriešila ozdravenie výroby syra a bryndze.*⁹ Podľa iného zdroja boli súčasťou tohto podniku aj istý A. Vagó, F. Molnár, M. Deckner, E. Endre, A. Finka,¹⁰ J. N. Walló a L. Sebes.¹¹

Vplyvom vojnových pomerov vyrábali Hornouhorské spojené bryndziarne do roku 1919 len bryndzu. Postupne bola výroba rozširovaná. Dôležitým krokom vedenia spojeného podniku bolo angažovanie dvoch mliekarenských odborníkov – bývalého riaditeľa mliekarenskej školy v Kroměříži Josefa Líšku a jeho žiaka Josefa Soca. Ich výrobným programom bolo oživenie výroby plesňového syra, nadväzujúc na burkhardovskú tradíciu na Masarykovom dvore.¹² Po obnovení výroby tohto produktu sa zavádza výroba aj ďalších druhov syrov.¹³ Podnik vlastnil a prevádzkoval pobočky v Bacúrove, v Čereňoch, v Detve, v Dobrej Nive, v Radnovciach, v Šarluhách, vo Veľkej Lúke, v Očovej, vo Zvolene a vo Zvolenskej Slatine. „V roku 1923¹⁴ Spojené bryndziarne zanikajú pre finančné rozpory medzi podielníkmi. Príčinou je pravdepodobne rast kapitálového podielu I. Wittmanna.“¹⁵ Túto verziu potvrdzuje aj G. Blüh, keď tvrdí, že zo spoločných obchodov si najväčší zisk delil I. Wittmann, napriek nižšiemu podielu k pomeru k výrobe.¹⁶

Spojené bryndziarne sa často chápajú ako jeden podnik, no v skutočnosti vyrábali všetky súčasti spolku bryndzu samostatne, len ju predávali pod spoločným názvom garantujúcim kvalitu suroviny a výroby.¹⁷ Jednotlivé časti bryndziarskeho veľkopodniku fungovali v ďalších rokoch už ako nezávislé subjekty. Bryndziari a syrári postupne modernizovali svoje výrobné základne, rozširovali sortiment, zvyšovali zamestnanosť v regióne a export svojich výrobkov. Keďže v malom regióne pôsobilo niekoľko podobných podnikov, vytváral sa silný tlak na potrebu stálosti dodávateľov. Medzi bryndziarmi existovala dohoda, na základe ktorej mali pri výkupe mlieka rozdelený región na rajóny – obvo-

Trvalky – otvorený súbor 173 životopisov nežijúcich osobností. Stará Turá : T-štúdio, 2016, s. 162).

⁹ SELECKÝ, Ján: *Slovenská bryndza a jedlá s bryndzou.* Zvolen : Vlastným nákladom autora, 2008, s. 62.

¹⁰ Alexander Finka bol významným zvolenským veľkostatkárom, pôvodom zo Sv. Kríža nad Hronom (dnešný Žiar nad Hronom).

¹¹ BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 152.

¹² Neformálne pomenovanie statku vo Vígľaši-Pstruši.

¹³ Trapist, salám, eidam, tylžský a ementál.

¹⁴ Jozef Soc vo svojej štúdií o mliekarstve uvádza ako rok rozpadu Spojených bryndziarní rok 1922. SOC, Josef: *Mliekarstvo na Slovensku.* In: *Stredné Slovensko.* Zvolen : Národohospodárska župa stredoslovenská, 1934, s. 78.

¹⁵ 25 rokov mliekarenského závodu vo Zvolene 1951 – 1976, s. 38. (brožúra).

¹⁶ SNA BA, f. Zv a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

¹⁷ BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 152.

dy. Väčšina rešpektovala tieto dohody.¹⁸ Bližšie problémy a spory opisuje bryndziar G. Blüh: „*Nekalé spôsoby praktizovali niektorí bryndziari pri nákupe surového hrudkového syra. Dávali veľké preddavky na ovce a na syr, či zaplatili také nemožné ceny, ktoré boli skoro nerentabilné. Často dávali dodávateľom oldomáše a či sami sa s dodávateľmi zabávali pri nápojoch a alkohole. Podobné neblahé zákroky zapríčinili, že len niektorí bryndziari získali dodávateľov kvalitného hrudkového ovčieho syra.*“¹⁹

Tab. 3. Výkup ovčieho hrudkového syra určený Bryndziarskym syndikátom pre rok 1936

OKRES	ZVOLEN	LUČENEC	MARTIN	LIP. MIKULÁŠ
KG	471 835	154 628	117 967	88 691

Zápas o kvalitu bryndze pretrvával naďalej. Stimulátorom týchto aktivít boli mnohí obchodníci a špekulanti, ktorí za cenu zmaximalizovania ziskov naďalej znižovali kvalitu bryndze rôznymi spôsobmi. Najčastejšie ovčí syr ako základnú surovinu na výrobu bryndze nahrádzali lacnejším kravským. Do bryndze taktiež primiešavali margarín či zemiaky. „*Stav bryndziarskej výroby bol už natoľko zhumpľovaný, že už skoro každý obchodník s miešaným tovarom mlel na malom mlynčeku kravský tvaroh s margarínom a predával tento výrobok ako bryndzu.*“²⁰

Od počiatku 1. Československej republiky boli vyvíjané snahy o legislatívne zastrešenie výroby bryndze. „*V roku 1927 bolo prijaté vládne nariadenie o výrobe hrudkového syra a bryndze a ich predaji. Bola to prvá legislatívna úprava slovenskej bryndze. Nariadenie vymedzilo pojem syra a bryndze a zaviedlo akostné označenie na obaloch.*“²¹ Autorom tohto nariadenia bol Ludevít Tejkal, inšpektor mliekarenstva v Bratislave. V praxi však tento zákon veľa nepomohol. Jednou z prvých národných organizácií, ktoré mali na zreteli pozdvihnutie slovenského bryndziarstva bola Mliekarenská jednota na Slovensku. Úspechom tejto organizácie bolo presadenie zníženia prepravných taríf na mliečne výrobky v roku 1922.²² Cestu preklenutia problémov videli bryndziari v užšej integrácii v rámci svojej špecifickej výroby. V roku 1934 bola pod vedením zvolensko-slatinského bryndziara Petra Moleca utvorená

¹⁸ 200. výročie bryndziarne vo Zvolenskej Slatine (brožúra).

¹⁹ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

²⁰ BALKO, Ján: *Bryndziarsky priemysel na Slovensku*. Martin : Družstvo pre predaj bryndze, 1940, s. 29.

²¹ BALKO, J.: *Bryndziarsky priemysel...*, s. 33.

²² BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 152.

komisia,²³ ktorá mala „*sústrediť pripomienky k návrhu kartelovej zmluvy za účelom uzdravenia obchodu s bryndzou a regulovania jej výroby a predaja.*“²⁴ Výsledkom týchto snáh bolo zriadenie Bryndziarskeho syndikátu²⁵ a o niečo neskôr Zväzu bryndziarskeho a mliekarského priemyslu pre Slovensko²⁶ so sídlom v Banskej Bystrici. Predpokladom vzniku Bryndziarskeho syndikátu boli rôzne úvahy, diskusie a konferencie o reštartovaní slovenského hospodárstva po období hospodárskej krízy. Základným impulzom však bolo schválenie kartelového zákona č. 141/1933. Jeho význam spočíval v tom, že „*sa stal významným podnetom na ďalšie združovanie priemyselných podnikov, dokonca tiež na nútenú tzv. syndikalizáciu niektorých predtým nekartelovaných priemyselných odvetví československej ekonomiky.*“²⁷ Činnosť Bryndziarskeho syndikátu začala naplno až v roku 1936. V rámci svojich kompetencií určoval pravidlá a hranice výkupu ovčieho hrudkového syra, určoval výkupné a predajné ceny, dozeral na kvalitu základnej suroviny na výrobu bryndze, rovnako aj na kvalitu spracovania vo výsledku konečného produktu pre spotrebiteľa, snažil sa o pozitívne ovplyvnenie platnej legislatívy, daňové úľavy a ekonomické výhody chovateľov oviec a bryndziarov. Hlavným cieľom však bolo „*likvidovať vzájomný konkurenčný zápas medzi bryndziarmi, ale súčasne aj zamedziť vytváraniu ďalších bryndziarskych prevádzok.*“²⁸

Štruktúra vedenia Bryndziarskeho syndikátu bola zložená z nominantov navrhnutých Zväzom chovateľov oviec a nominantov navrhnutých Ministerstvom priemyslu, obchodu a živností podľa návrhu Obchodnej a priemyselnej komory v Banskej Bystrici. Najuššie vedenie malo osem členov, štyria patrili k chovateľom oviec a štyria k výrobcom bryndze. Vo vedení boli dvaja bryndziari zo zvolenského okresu, a to Š. Vagač²⁹ a P. Molec. Celkovo do štruktúr syndikátu vstúpilo 48 výrobcov. Ustanovujúca schôdza druhej stavovskej organizácie – Zväzu bryn-

²³ Jej členmi boli ďalší známi bryndziari – Josef Šoc, Vladimír Lajda, Grosswirth, Buchta a Stark.

²⁴ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 1, bez sign.

²⁵ „*Po dlhých preťahoch predložilo Ministerstvo poľnohospodárstva návrh na zriadenie Bryndziarskeho syndikátu ministerskej rade, ktorá ho prerokovala a schválila 13. 7. 1935. Ministerská rada prijala a odsúhlasila v ten deň vládne nariadenie č. 159/1935 o výrobe a speňažení hrudkového syra a bryndze a vládne nariadenie č. 160/1935 o zriadení Bryndziarskeho syndikátu.*“ BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 162 – 163.

²⁶ Zväz mal tri sekcie: pre bryndziarstvo, pre syrárstvo a pre mliekarstvo.

²⁷ BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 159.

²⁸ BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 161.

²⁹ Alena Bartlová uvádza meno A. Vagač, avšak Alexander zomrel v roku 1934, pričom jeho podnik prebral jeho prvorođený syn Štefan. Často sa stávalo na dokumentoch, že bolo uvádzané oficiálne meno bryndziarne A. Vagač, a tak došlo v kontexte k nesprávnej interpretácii mien Alexander a Štefan.

dziarskeho a mliekarského priemyslu sa konala v Rolníckom dome v Turčianskom sv. Martine 26. novembra 1935, riadnu činnosť začala organizácia vykonávať od 1. decembra 1935. Predseda Obchodnej a priemyselnej komory³⁰ v Banskej Bystrici Václav Waschko na tomto zhromaždení apeloval na bryndziarov: „*dnešné pomery v obore bryndziarstva, syrárstva a mliekarstva, jedno či ide o družstevné alebo súkromné podniky, presvedča nás o nutnosti spoločnej a jednotnej organizácie pre Slovensko, v ktorej by boli zastúpení všetci tí, ktorí majú k mliekarskej výrobe akýkoľvek vzťah. Len taká organizácia, ktorá sústredí všetky zložky mliekarského priemyslu, môže byť silnou, aby jej záujmy boli rešpektované a jej oprávnené požiadavky uplatnené.*“³¹ Zriadenie Zväzu bolo dôležitým evolučným a integračným momentom bryndziarskeho a syrárskeho priemyslu na Slovensku. Pre vstup do Zväzu boli určené prísne kritériá, ako napr. tradícia a objem výroby, množstvo exportu, počet zamestnancov a pod. Za predsedu bol zvolený predseda OaPK v Banskej Bystrici V. Waschko, sekretárom sa stal na návrh P. Moleca tajomník komory, dr. Ján Balko. Smerovanie organizácie určoval výbor volený na jeden rok, ktorý pozostával z desiatich členov. Ich zloženie muselo byť založené na geografickom základe, jedno stále miesto bolo určené pre zástupcu Zväzu chovateľov oviec. Financovanie organizácie bolo založené na podieloch a ročných členských príspevkoch, ktoré sa určovali podľa výkonnosti členských podnikov. V rámci stanov organizácie sa určil ako hlavný záujem a cieľ „*snaha kartelu, aby ceny bryndze boli stabilizované a znemožnená bola nekalá konkurencia.*“³² Zaujímavosťou bolo, že „*členstvo v karteli je nútené a vystúpiť je možné len tak, že by sa príslušná firma vzdala výroby bryndze.*“³³ Tento fakt dokazuje, že v polovici 30. rokov 20. storočia bola situácia v bryndziarskom priemysle vážna. Aj preto sa členmi stali všetky významné bryndziarske a syrárske podniky z okresu Zvolen.³⁴ Boli to sami bryndziari, ktorí iniciovali vznik kartelovej organizácie a deklarovali spoločný postup, často však medzi nimi zvíťazili egoistické pohnútky. Tvrdá kritika od predsedu Zväzu voči nim bola prednesená na valnom zhromaždení³⁵

³⁰ Ďalej OaPK.

³¹ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 1, bez sign.

³² SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 1, bez sign.

³³ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 1, bez sign.

³⁴ Bryndziareň a syräreň A. Vagač a Bryndziareň a syräreň J. Galbavý z Detvy, Mliekarský podnik Josefa Soca z Dobrej Nivy, Bryndziareň a syräreň I. Wittmann a syn, bryndziarne K. Wittmanna, K. Ippera, G. Blüha zo Zvolena a Bryndziareň a syräreň P. Moleca zo Zvolenskej Slatiny. Zároveň uvedení bryndziari obsadili v novej organizácii významné funkcionárske posty: za podpredsedu bol zvolený V. Wittmann, Š. Vagač sa stal pokladníkom. (SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.)

³⁵ Hodnotilo obdobie od 1. decembra 1935 do 31. decembra 1936.

organizácie konanej 11. mája 1937, keď konštatoval, že „Zväz vo väčšine nepochopilo ani vlastné členstvo.“³⁶ Vo svojom prejave kritizoval vzájomné škriepky, nekalú konkurenciu, dokonca ignorovanie povinnosti platiť členské. Na záver ich vyzval, aby sa vyjadrili, či chcú, alebo nechcú naďalej fungovanie Zväzu.³⁷ V. Waschko zdôraznil pomoc jeho domovskej organizácie – OaPK na podporu Zväzu, keď poskytla bezodplatne vlastné priestory pre Zväz, hradila energie na chod kancelárie, účty za telefón a pod. Počas valného zhromaždenia sa rokovalo aj o organizačných zmenách, keďže mliekarene sa rozhodli vystúpiť z kartelových štruktúr. Organizácia bola pretransformovaná na Zväz bryndziarskeho a syrárskeho priemyslu.³⁸ Valné zhromaždenie za rok 1937 opäť hodnotilo spoluprácu kriticky,³⁹ najmä v rovine zlej komunikácie, stáleho nepochopenia významu Zväzu a neplatenia členského.⁴⁰ Zaujímavosťou rokovania bolo rezolútne odmietnutie brožúry o budúcnosti bryndziarstva od V. Wittmanna. Jeho podnik už v roku 1936 opustil štruktúry Zväzu a nevraživosť medzi členmi voči jeho podniku bola zreteľná. Prijaté uznesenie hovorilo, že „väčšina členstva Zväzu zaujíma k brožúre kritické a odmietavé stanovisko.“⁴¹ Proces hlbšej integrácie a spolupráce však pokračoval. Na návrh Zväzu a OaPK v Banskej Bystrici počas schôdze 23. mája 1938 bolo zriadené Družstvo pre predaj bryndze a iných mliekarenských výrobkov so sídlom v Žiline.⁴² Už na februárovej schôdzi za jeho vytvorenie hlasovalo 32 zo 40 členov. V komisii ohľadne jeho vytvorenia nechýbali ani regionálni bryndziari G. Blüh, P. Molec, Š. Vagač a Koloman Wittmann. Všetci obsadili v Družstve dôležité funkcionárske posty.

Na valnom zhromaždení Zväzu v januári 1939 sa viedla búrlivá diskusia o tom, či majú existovať dve podobné stavovské organizácie.⁴³ Predseda Zväzu V. Waschko bol rezolútne za fungovanie oboch organizácií: „Založením družstva zdá sa, že činnosť Zväzu pozbýva svojho význa-

³⁶ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

³⁷ Počas prvého roku svojej činnosti Zväz vybavil 78 tel. hovorov, intervenoval v 150 prípadoch, vybavil 136 stránok, zorganizoval dve schôdze predsedníctva, jednu schôdzu výboru, štyri členské schôdze a zorganizoval aj dve stretnutia vývozcov bryndze do Rakúska. (SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.)

³⁸ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3.

³⁹ „Minulý rok nebol pokojným, ba naopak vyznačoval sa nielen medzinárodným politickým chaosom, ale aj hospodárskym nepokojom. Časy sú zlé vážení pánovia, a my si nemôžeme dovoliť luxus neriadenej konkurencie a vlastného nivočenia sa. Preto uznáte, že je už raz treba urobiť poriadok a základným kameňom tohto poriadku ak ho chceme, je utvorenie Družstva pre predaj bryndze.“ (SNA BA, f. ZB a MP vBB, šk. č. 3, bez sign.)

⁴⁰ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

⁴¹ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

⁴² 25 rokov mliekarenského závodu vo Zvolene 1951 – 1976, s. 54. (brožúra).

⁴³ Myslené – Zväz aj Družstvo.

*mu, keď máme na mysli iba hospodársky záujem členov. Inakšie však vec vyzerať, keď vezmeme do úvahy momenty verejno-právnej povahy, kedy je udržať si Zväz nielen účelným, ale aj nutným, lebo výrobcovia bryndze musia mať nielen svoju distribučnú organizáciu, ale i riadnu organizačno-právnej povahy.*⁴⁴ Obdobie 1. SR znamenalo pre bryndziarstvo a syrárstvo ďalšie zmeny. V zmysle štátnej protizidovskej hospodárskej a rasovej politiky bol židovský element vo výrobe a predaji bryndze a syrov zlikvidovaný, a to dvoma spôsobmi: výnosné podniky boli arizované, t. j. prešli do vlastníctva Árijcov (často však neodborníkov, čo malo zlý vplyv na chod arizovaného podniku) alebo boli jednoducho zrušené. Toto malo za následok pokles celkovej výroby a predaja, no slovenským a kresťanským obchodníkom to znížilo konkurenciu na trhu. To sa však prejavilo v určitom poklese kvality výrobkov. Ministerstvo hospodárstva⁴⁵ vedené Gejom Medrickým pripravovalo veľkú centralizáciu výroby, za účelom ktorej v roku 1941 vznikol štátom podporovaný Zväz mliekarenských družstiev so sídlom v Bratislave. Jeho základom sa stali arizované podniky a menšie prevádzky, ktoré boli nerentabilné. Štát plánoval miliónové investície do jeho budovania, ale vojnové pomery proces centralizácie a modernizácie výroby zabrzdili a v konečnom dôsledku znemožnili. Pre celý segment bolo však veľmi výhodné to, že tajomník OaPK J. Balko sa stal členom Štátnej rady a poslancom Slovenského snemu a otázku bryndziarstva a syrárstva dostával pravidelne do popredia.

Vojnové pomery a prechod frontu významne narušili obchodné väzby a spôsobili ďalekosiahle deštrukcie. Ešte v roku 1947 výkup mlieka na ďalšie spracovanie nedosahoval ani 50 % úrovne z roku 1941.⁴⁶ Továrnik a bryndziarsky odborník V. Wittmann vypracoval v roku 1947 pre zborník hospodárskych problémov stredného Slovenska štúdiu o problémoch mliekarenstva v regióne. V nej ozrejmuje podmienky, v akých sa mliekarenský sektor nachádzal, aké mal vlastnícke pozadie, priestorové a výrobné rozloženie podnikov. Poukazoval aj na vedúcu úlohu Národohospodárskej župy Stredoslovenskej v mliekarenstve, keď uvádzal, že sa tu nachádza 75 % taviarní, 69,2 % mliekarenských podnikov a 55,5 % bryndziarní: „*v tejto oblasti je ťažisko mliekarenského priemyslu na Slovensku a jeho stred spadá do okresu Zvolen.*“⁴⁷ Ďalej V. Wittmann pouká-

⁴⁴ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

⁴⁵ Pre obraz hospodárskej politiky počas 1. SR odporúčame napr. MEDRICKÝ, Gejza: *V práci za povznesenie národa*. Bratislava : Post Scriptum, 2017 alebo MIČKO, Peter: *Hospodárska politika slovenského štátu*. 2. vydanie, Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2014.

⁴⁶ Tak napríklad vo Zvolene nedosahoval výkup ani 900 tisíc l. Vo Zvolenskej Slatine to bolo 205 658 l a v Detve, v rámci podnikov Ing. Š. Vagača a Š. Galbavého, 136 527 l.

⁴⁷ WITTMANN, Vojtech: *Problémy mliekarenstva na strednom Slovensku*. In: *Zborník hospodárskych problémov stredného Slovenska*. Zvolen : Národohospodárska župa stredoslovenská, 1947, s. 136.

zal na to, že na území obsadenom Maďarmi v rokoch 1938 – 1945 výroba stagnovala a nik ju nepodporoval. O nič lepšie podmienky podľa jeho mienky neboli ani na Slovensku. Udal, že jedenásť podnikov bolo v rokoch 1939 – 1945 zlikvidovaných a v dvanástich sa výroba dosiaľ neobnovila. Veľké škody celoplošne spôsobil aj prechod frontu. Problémy sa vyskytovali tak v nedostatku výkupu mlieka, ako aj v jeho kvalite. „Podniky sú v dôsledku nedostatočného príjmu mlieka nútené uvádzať všetko mlieko do konzumu a len z rozdielu tučnosti vyrábajú mizivé percentá masla. Výroba syrov neprichodí v úvahu. Regulovaný trh trpí nedostatkom mlieka. Konzum je nútený vyhľadávať trh neregulovaný a do zásobovania mliekom i mliečnymi výrobkami vnáša sa chaos.“⁴⁸

Definitívny koniec súkromného bryndziarstva a syrárstva znamenal komunistický prevrat vo februári v roku 1948, prechod na plánované hospodárstvo, emigrácia a perzekúcia niektorých bryndziarskych rodín.

Export bryndze a syrov, charakteristika dobového ovčiarstva

Ústrednou otázkou syrárstva a bryndziarstva bol odbyt a export. V minulosti bola bryndza prepravovaná na pltiach po toku Váhu, konskými povozmi a od druhej polovice 19. storočia železnicou. Problematická však bola hlavne jej trvanlivosť. Rokmi sa expedícia a dlhšia doba spotreby zlepšili.

Prvým negatívom pre pôsobenie bryndziarstva a export výrobkov bol rozpad Rakúsko-Uhorskej monarchie. „Pred prvou svetovou vojnou dodával užší okruh tradičných najvýznamnejších slovenských bryndziarskych závodov bryndzu do všetkých oblastí monarchie.“⁴⁹ Treba brať do úvahy, že išlo o trh pre 52 miliónov obyvateľov. Nové domáce prostredie 1. ČSR s vyše 14 miliónmi obyvateľov nedokázalo stratené trhy a odbyt nahradiť. Navyše, musíme poukázať aj na fakt, že minimálne na slovenskom území si väčšina roľníkov vedela sama dorobiť sryy a bryndzu rôznej kvality. Z hľadiska mestského obyvateľstva ako potenciálni odberatelia pripadali vhod len príslušníci malomeštiactva, úradníctva a podnikateľov, keďže sociálna väčšina – robotníctvo, malo len slabú kúpnu silu.

V rámci povojnového exportu boli „najťažšou prekážkou predaja bryndze novovytvorené hranice a colné bariéry medzi nástupníckymi štátmi. Susedné krajiny sa snažili stať sa samostatnými v zásobovaní vnútorného trhu. Začali si budovať rozsiahlu sieť mliekarenských závodov.“⁵⁰

Ďalším úderom pre export bryndze bolo vypuknutie hospodárskej krízy, a to hneď dvakrát. Najprv vplyvom povojnovej konverzie zo za-

⁴⁸ WITTMANN, V.: Problémy mliekarenstva..., s. 136.

⁴⁹ BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 152.

⁵⁰ BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 153.

čiatku 20. rokov a neskôr po roku 1929 vplyvom globálnej hospodárskej krízy. Kým v roku 1918 sa do Rakúska⁵¹ ako najväčšieho exportného odbytišťa vyvážalo zo Slovenska ročne 90 – 95 vagónov bryndze, v roku 1933 to bolo len 42 vagónov.⁵² Výrazný pokles bol zaznamenaný aj v rámci ďalších štátov, najmä susedných.⁵³

Blížšie údaje o konkrétnom množstve vyvezenej bryndze z regionálnych podnikov máme z roku 1935, keď sa konštituoval Zväz bryndziarskeho a mliekarského priemyslu. Práve podľa veľkosti kontingentov exportu do zahraničia sa určovali členské príspevky v stavovskej organizácii.⁵⁴

Tab. 4. Export bryndze v tonách/vagónoch do zahraničia⁵⁵

MAJITEĽ PODNIKU	EXPORT V TONÁCH
Gejza Blüh – Zvolen	40/4
Ján Galbavý – Detva	20/2
Koloman Ipper – Zvolen	20/2
Peter Molec – Zvolenská Slatina	90/9
Jozef Soc – Dobrá Niva	neexpedoval
Štefan Vagač – Detva	10/1
Dezider Wittmann – Zvolen	neexpedoval
Vojtech Wittmann – Zvolen	170/17
Koloman Wittmann – Zvolen	45/4,5

Export bryndze bol pod veľkým tlakom, čo spôsobovalo znižujúci sa dopyt po tomto špecifickom mliečnom výrobku. Mnohí obchodníci predávali pod cenu, aby vyexpedovali skladové zásoby, čím deformovali trh. Neexistovala žiadna forma štátnej podpory ako v okolitých štátoch, viazol spoločný marketing predaja. Ako veľmi vážny problém vnímali bryndziari rast maďarskej konkurencie na rakúskom trhu, ktorý bol pre export kľúčový. Postupne sa maďarská bryndza dostala na 20 % trhovú podiel. Veľkým plusom pre maďarských výrobcov boli dotácie,

⁵¹ Pravdepodobne je myslená celá rakúska časť monarchie, tzv. Predlitavsko.

⁵² Pôvodne 1500 ton, neskôr 530 ton. (BARTLOVÁ, A.: *K dejinám potravinárskeho priemyslu...*, s. 153.)

⁵³ 25 rokov mliekarenskeho závodu vo Zvolene 1951 – 1976, s. 58. (brožúra)

⁵⁴ Zväz bryndziarskeho a syrárskeho priemyslu, Bryndziarsky syndikát pre Československo či Družstvo pre predaj bryndze viedli pravidelné rokovania o spôsobe exportu, veľkosti kontingentov pre jednotlivé podniky ako aj predajnú cenu. Každoročne sa ohľadne týchto tém konali náročné rokovania.

⁵⁵ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 1, bez sign.

ktoré im umožňovali predávať so stratou, resp. pod cenu, a tak získať rozhodujúcu konkurenčnú výhodu.⁵⁶

V druhej polovici 30. rokov 20. storočia sa vážne diskutovalo o spoločných profesionálnych predajcoch bryndze vo Viedni, ako aj o spoločnom marketingu a propagačnej predajni. Na tento vývojový stupeň však bryndziari nedozreli, tento krok vytrvalo odmietali najmä väčší exportéri. Opätovne otázku spoločného marketingu v roku 1937 predniesol Bryndziarsky syndikát. Požadoval od výrobcov – exportérov 15 až 20 tisíc korún ako účastnícky poplatok na pokrytie výdavkov propagácie na veľtrhu vo Viedni. Hlavnými kritikmi tohto návrhu boli P. Molec a Š. Vagač. Zástupcovia Syndikátu sa nevzdávali svojho zámeru, žiadali aspoň ich vlastné letáky a určité množstvo bryndze na ochutnávku. Tiež žiadali o špeciálne balenie v geletkách s nápisom *Slovakischer original Brimsen*.⁵⁷ K vážnemu ohrozeniu rakúskeho trhu došlo po marci 1938. Hodnotenie exportu po anšluse Rakúska nacistickým Nemeckom ukazovalo rastúcu paniku exportérov z politického vývoja a jeho dopadu na vývoz.⁵⁸

Tab. 5. Porovnanie domácej spotreby bryndze a exportu do Rakúska (t)⁵⁹

	1936	1937	1938	1939
DOMÁCA SPOTREBA	479	550	565	604
EXPORT- RAKÚSKO	347	367	354	414

V zlej situácii sa v rokoch 1918 – 1948 nachádzal aj základný predpoklad syrárstva a bryndziarstva – chov oviec. Od začiatku 20. storočia bol prítomný trvalý trend poklesu počtu chovaných oviec. Vojnové udalosti dvoch svetových konfliktov a s tým súvisiace rozsiahle rekvirovanie viacerých armád,⁶⁰ najmä v rokoch 1944 – 1945, prispeli k rapídnej devastácii počtu oviec a ich chovu. Kým v roku 1911 bolo na území

⁵⁶ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

⁵⁷ SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.

⁵⁸ „Po rakúskych udalostiach môžeme tvrdiť, že niektoré bryndziarske firmy stratili hlavu a v snahe etablovať sa na československom trhu stratou rakúskeho predávajú za každú cenu a zapríčiňujú znižovanie cien. Nemožno však situáciu bryndziarstva dnes považovať za beznádejnú a v tom prípade, ak bude prevedená dobrá organizácia predaja, možno dúfať, že sa ona podstatne zlepší“ (SNA BA, f. ZB a MP v BB, šk. č. 3, bez sign.).

⁵⁹ BALKO, J.: *Bryndziarsky priemysel...*, s. 45.

⁶⁰ 1. Československá armáda na Slovensku, Wehrmacht, Červená armáda, Rumunská kráľovská armáda.

Slovenska chovaných takmer milión oviec, v roku 1930 to bol len necelý pol milión a v roku 1945 už len 276 tisíc oviec.⁶¹

Ovca bola pre obyvateľov okresu Zvolen, najmä lazníkov, mimoriadne dôležitá hospodárske zvieratá. Poskytovala mlieko ako prvotnú, ale aj druhotnú surovinu, ďalej mäso a vlnu. V rámci okresu vieme vymedziť dve hlavné oblasti chovu oviec – Podpol'anie a Pliešovskú kotlinu. Rozšírené boli dva druhy plemien – cigajské a valašské.

Ovčiarstvo sa na Podpol'aní datuje už do obdobia 15. – 16. storočia a súvisí najmä s valaskou kolonizáciou. „Chov oviec sa rozšíril najmä od začiatku 18. storočia, keď boli okolité hory zväčša vyrúbané a získali sa aj pasienky. Ich počet sa odhaduje na 50 – 60 tisíc.“⁶² Podľa regionálneho mliekarenského odborníka J. Soca „chov oviec bol dovtedy výhodný, dokiaľ bolo možné vyrobenú bryndzu vyvážať vo väčšej miere za hranice štátu a dokiaľ cena vlny bola primerane platená. Zmenšený odbyt ovčieho syra ako aj nízke ceny vlny mali za následok pochopiteľne znižovanie počtu chovu oviec.“⁶³

Snaha systematicky a funkčne riešiť tento problém bol prítomná už dlhšiu dobu. Zasadnutie Národohospodárskej župy Stredoslovenskej vo Zvolene v októbri 1933 rokovalo o tejto problematike. Boli vymedzené štyri hlavné problémové oblasti v chove oviec: nízke ceny za kvalitnú vlnu, nízke ceny za mliečne výrobky, redukcia odbytu do Rakúska a Maďarska, zredukovanie rozlohy pastvín.⁶⁴

Tab. 6. Vývoj počtu oviec v okrese Zvolen a vo veľkých obciach okresu⁶⁵

	1928	1934	1936	1943
OKRES ZVOLEN	18 685	15 641	17 604	12 227
DETVA	2416	2511	2395	1818
DOBRÁ NIVA	739	1038	418	775
HRIŇOVÁ	850	776	776	1179
OČOVÁ	895	936	1028	856
PLIEŠOVCE	5513	1204	3613	2554

Chov oviec bol rozšírený najmä v katastroch veľkých poľnohospodárskych obcí okresu – Detva, Dobrá Niva, Hriňová, Očová, Pliešovce a Sása.

⁶¹ 25 rokov mliekarenského závodu vo Zvolene 1951 – 1976, s. 54. (brožúra)

⁶² JANTO, Juraj: Salašný chov oviec v Detve a na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. roč. 4, č. 2, 2016, s. 99.

⁶³ SOC, J.: Mlekarstvo na..., s. 78.

⁶⁴ Obzor, október 1933, III r., č. 10.

⁶⁵ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 92, 99, 119, 134, 195, 245 adm.

Celkovo počet oviec klesal, až na krátke obdobie v polovici 30. rokov, keď ceny za mlieko, mäso a vlnu rástli, a tým sa chov javil ako rentabilný. Medzi najväčších chovateľov patrili Vojtech Lassovszký z Detvy, rodina Goldfusová z Ostrej Lúky, Ján Sedliak z Veľkej Lúky a Štátny veľkostatok Vígl'aš.⁶⁶

Vojtech Wittmann – vizionár slovenského mliekarenstva

Vo všeobecnom vedomí verejnosti sa spája bryndziarstvo najmä s rodinami Vagačovcov, Molecovcov či Makovických. No najvýznamnejšie sa do jeho dejín zapísala židovská rodina Wittmannovcov.

Zakladateľom podniku bol Ignác Wittmann, ktorý sa spolu s rodinou koncom 19. storočia presťahoval z Liptova do Zvolena. Svoju prevádzku založil v roku 1891. Systematickou prácou, progresívnymi prístupmi vo výrobe i v predaji, s charakteristickou ctižiadostivosťou vlastnou židovskému elementu v podnikaní, sa z jeho bryndziarne a syrárne stal koncom 30. rokov 20. storočia najväčší podnik svojho druhu v celom Československu. Jeho význam presahoval stredoeurópsky priestor.

Podnik Ignác Wittmann a syn bol hlavnou súčasťou Spojených bryndziarní. Všeobecne sa udáva za rozpad podniku rok 1922 alebo 1923. V lete 1924 však vystupoval Ignácov syn Vojtech Wittmann ako samostatný majiteľ bryndziarne a syrárne. Dokladá to aj jeho žiadosť o povolenie držby rádioelektrického prijímača⁶⁷ datovaná z leta 1924.⁶⁸ Zároveň táto žiadosť dokladá aj hmotné a finančné postavenie bryndziarskej rodiny, keďže v roku 1924 bolo vlastníctvo rádia určitou prestížou. Napriek tomu mala výroba wittmannovského podniku určité kvalitatívne deficity. Ešte aj v roku 1927 sa mlieko pri spracovávaní len odstred'ovalo namiesto pasterizácie. Navyše jeho distribúcia a predaj boli len v kanvách,⁶⁹ ktoré neudržali dlho jeho spotrebiteľskú životnosť a nespĺňali ani zďaleka prísne hygienické štandardy. Pri bežnej manipulácii boli aj nepraktické.

Podnik vyrábala mnoho druhov mliečnych výrobkov. Základom bola samozrejme bryndza v jej rôznych druhoch. Ďalej sa v továrni vyrábali tavené syry, syry Iwus, Pustohradský Ďumbier, Bača, Anča, Encián, podľa J. Soca Salámový syr lisovaný a podľa A. Vagača Salámový syr lisovaný oštiepkový v údenom stave. Zaujímavým druhom boli Jastrab syry, ktoré sa skladali z Dezertného, Romadúrového a Trojchuťového syra. V. Wittmann zaviedol výrobu Bella Viera syru.⁷⁰

Široká a pestrá paleta výrobkov wittmannovského podniku predurčovala aj vysoký príjem mlieka od odberateľov. Podľa údajov z roku 1938

⁶⁶ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 134, 4788/1937 adm.

⁶⁷ Archaický, dobový názov rádia.

⁶⁸ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 3, 325/1925 adm.

⁶⁹ 25 rokov mliekarenského závodu vo Zvolene 1951 – 1976, s. 40. (brožúra)

⁷⁰ KERESTEŠ, J. – SELECKÝ, J.: *Mliekarstvo a syrárstvo...*, s. 183.

doďavali denne do podniku nasledovné množstvá mlieka tieto subjekty: roľníci z Babinej 800 l, z Budče 500 l, z Dobrej Nivy 722 l, z Dúbrav 200 l, z Holcovho Majera 200 l, z Kováčovej 150 l, z Lieskovca 126 l, z Lukavice 280 l, zo Sampora 340 l, z Tŕnia 60 l, z Turovej 200 l, z Veľkej Lúky 185 l, zo Zolnej 180 l. Mestský statok Zvolen – Bakova jama doďaval do Wittmannovskej 100 l. Najväčším doďavateľom bola Správa štátnych majetkov Vígl'aš. Dvor Očová-Želobudza doďaval 1600 l mlieka denne a dvor Kocáň 2800 l.⁷¹ Tá istá hospodárska štatistika okrem denného príjmu mlieka na spracovanie ponúka aj údaje o mesačnej výrobe. Wittmannovci vyrobili mesačne „2331 ks syru eidam, 874 ks Salámového syru, 204 ks syru Bella Viera, 680 ks syru Trapist, syru Fromage 385 ks, syru v hrudách 1529 ks, čajového 1821 kg a tabuľového masla 441 kg, 38 l šľahačky a 390 l kyslej smotany.“⁷² Tieto údaje svedčia o jednoznačnom prvenstve v regióne a o významnom postavení z celoštátneho hľadiska.

V rámci wittmannovského podniku boli dôležité okrem zvolenskej aj dve ďalšie prevádzky – v Babinej a v Sáse. V Babinej sa vyrábala údený salámový syr. V roku 1940 sa tu spracovalo 237 tisíc l mlieka, z ktorého sa vyrobilo 21 358 kg syrov. V Sáse sa vyrábalo popri syroch – zvolenský syr plesňový aj čajové maslo. Celkovo sa tu v roku 1940 spracovalo 420 tisíc l mlieka a vyrobilo 42 469 kg syrov a 2889 kg masla.⁷³

Zakladateľ podniku I. Wittmann zomrel 2. apríla 1936. Jeho úmrtie zachytila aj pamätná kniha mesta: „dnes dokonal vo veku 68 rokov svojho poťehnaného života pán Ignác Wittmann, zakladateľ dnes tak široko známej firmy pre bryndziarsky a syrársky priemysel. Mesto naše stratilo v ňom jedného zo svojich popredných občanov.“⁷⁴ Podnik definitívne prebral V. Wittmann, druhý Ignácov syn Karol sa stal praktickým lekárom vo Zvolene.

Etnicky židovská rodina sa stala po októbri 1938 terčom štátneho teroru a diskriminácie kvôli svojmu pôvodu. V slobodných občianskych podmienkach 1. ČSR si rodina Wittmannovcov vyprofilovala identitu lojálnu k štátnej koncepcii jednotného československého národa. Od židovstva sa rodina odklonila nielen spôsobom občianskeho života, ale aj odklonom od izraelskej viery. Vojtech ako prívrženec československých vládnych strán a činorodý občan vo Zvolene pozvoľna opustil verejný život po 6. októbri 1938, keď sa k moci dostali ľudáci. Hospodárske riešenie židovskej otázky sa stalo po 6. októbri poprednou politickou témou. Snahou režimu bolo obmedzenie vplyvu Židov v národnom hospodárstve. Prvú fázu riešenia tejto problematiky predstavoval tzv.

⁷¹ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 146, 2484/1938 adm.

⁷² ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 146, 2484/1938 adm.

⁷³ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 195, 21733/1941 adm.

⁷⁴ Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, Pamätná kniha mesta Zvolen 1934 – 1945, s. 63.

Sidorov komitét. Praktické riešenie návrhov vypracovaných Sidorovým komitétom odsunuli marcové udalosti 1939, vznik samostatného štátu a následná konsolidácia. Opätovným stimulom úpravy hospodárskeho života Židov v 1. SR bol začínajúci súboj medzi dvoma krídlami HSLŠ. Kým radikáli chceli rýchlym a razantným spôsobom odstrániť židovský ekonomický vplyv, pragmatickejší a opatrnejší umiernení chceli zmeny zavádzať postupne bez negatívnych dopadov na národné hospodárstvo. Protižidovská politika kulminovala v 1. SR v rokoch 1941 – 1942. Prvou vážnou protižidovskou perzekúciou, ktorá zasiahla rodinu V. Wittmanna, bola diskriminácia v bytovej otázke. V roku 1941 prišli najmä zámožní Židia o svoje luxusné domy a byty. Viacerí z nich však vďaka konexiám z čias 1. ČSR obchádzali diskriminačné nariadenia. Dôkazom toho je aj fakt, že Ústredňa štátnej bezpečnosti kontaktovala listom z 10. júla 1942 Štátny policajný úrad vo Zvolene s výčitkou, prečo ešte bývalý židovský bryndziar býva vo svojom luxusnom byte na Námestí Andreja Hlinku. Zvolenské úradné miesta sa ho zastali, pretože na základe uznesenia mestskej rady a súhlasu miestnej organizácie HSLŠ mohol naďalej bývať vo vyčlenených častiach svojho pôvodného domu.⁷⁵

V rámci procesu arizácie bola Bryndziareň a syráreň Wittmanovcov hodnotným podnikom určeným pre nového nežidovského majiteľa. Záujemcov o výnosný a moderný mliekarenský závod bolo mnoho, no najúspešnejší sa ukázal tajomník HSLŠ v Bratislave Teofil Babala. Ten sa rozhodnutím Ústredného hospodárskeho úradu z 12. augusta 1941 stal novým majiteľom, pričom Vojtecha ako odborníka si v podniku ponechal. Podľa hospodárskych dokumentov bol T. Babala majiteľom podniku len dva roky: „*Prenajímatel' sa v prípise z 28. augusta 1943 zriekol prevádzky podniku, resp. správy.*“⁷⁶ Živnosť mu bola oficiálne zrušená až v roku 1949. Novým majiteľom lukratívnej továrne sa stal po T. Babalovi Zväz mliekarenských družstiev.⁷⁷ S vysokou pravdepodobnosťou práve vďaka vzdelaniu, odbornosti, bohatstvu a kontaktom na vplyvných ľudí sa podarilo členom rodiny Wittmannovcov vyhnúť deportáciám do nemeckých lágrov. Primárnou záchranou Židov pred deportáciami boli pracovné legitimácie, rezortné alebo prezidentské výnimky. Bývalý továrnik V. Wittmann, ktorý patril do kategórie nenahraditeľných odborníkov sa stal držiteľom najcennejšieho ochranného dokumentu, a to prezidentskej výnimky. Jednotlivé žiadosti sekretariát prezidenta J. Tisu pred vynesením rozhodnutia preveroval. Zvolenské úrady sa postavili k žiadosti V. Wittmanna kladne: „*V. Wittmann je prvotriedny odborník v hospodárskom odvetví s bryndzou. Svojho času bol aj predsedom Živnostenského spoločen-*

⁷⁵ ŠA BB, p. Banská Bystrica, fond: ŠPÚ vo Zvolene 1940 – 1942, šk. č. 12, 1502/1941 adm.

⁷⁶ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 220, E-9111/4-6/10/1943 adm.

⁷⁷ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 220, E-9111/4-6/10/1943 adm.

stva vo Zvolene.“⁷⁸ Dôležitým faktom udelenia výnimky pre žiadateľa bolo aj to, že jeho manželka Mária, dcéra generála Šnejdárka, mala v zmysle rasových zákonov árijský pôvod. Podpornú úlohu hral fakt, že V. Wittmann na rôzne verejné zbierky venoval značnú sumu peňazí – napr. na zlatý poklad štátu, hospodársku pôžičku na obrodu štátu či na stranícku charitu Zimná pomoc.⁷⁹ Aktívne a štedro podporoval aj ľudácke organizácie – HG a HM.⁸⁰ Z hľadiska V. Wittmanna však išlo skôr o snahu vyhovieť režimu a získať si plusové body, než o podporu z presvedčenia. Napriek ťažkému ľudskému údely V. Wittmann svoj voľný čas a nútené vyradenie zo spoločenského a hospodárskeho života využil plodne. Nezaprel tým činorodú povahu typickú pre jeho osobnosť. V lete 1944 vydal svoje životné odborné dielo – Smernice pre budúci vývoj slovenského mliekarenstva. Podľa jeho vlastných slov: „*stručne uvádzam smernice a úlohy, ktoré vyžaduje mliekarstvo terajšej doby so zvláštnym zreteľom na naše pomery. Osobne už dávno verím vo veľkú budúcnosť a poslanie slovenského mliekarstva. Táto moja viera zosilnila sa hlavne za terajšej svetovej vojny, keď tento spis zhotovujem, v predvečer dejinných reforiem šťastnejšej budúcnosti. Veľkým nedostatkom tohto spisu je, že vo svojich štatistických údajoch obmedzujem sa len na územie pomníčovského Slovenska. Pre nedostatok štatistického materiálu a z iných príčin tejto vojnovnej doby nebolo mi to inak možné.*“⁸¹ Úvodné slová autora vystihujú jeho zaniatenosť pre mliekarenský odbor, napriek neľahkej osobnej, rodinnej a spoločenskopolitickej situácii. Zreteľné sú aj očakávania veľkých zmien a nádej v šťastnejšiu budúcnosť. Autor sebareflexívne popisuje aj limity svojho elaborátu, čo je v rovine publikačnej etiky samozrejmé. Zároveň čitateľovi ponúka svoje smelé plány do budúcnosti s náčrtom všeobecného budovania slovenského mliekarenstva po vojne.

Štruktúra Wittmannovej odbornej štúdie je logická a zahrňuje základné oblasti a okruhy skúmanej témy. Delí sa na tri časti: prvá má rovnomený názov práce, druhou je Organizačný plán pre budúcnosť slovenského mliekarstva a treťou Náčrt definície účelu mliekarenského podnikania. Významným faktom štúdie je, že sa nezameriava len na lokálne pomery, t. j. územie okresu Zvolen, ale popisuje mliekarenstvo a jeho aktuálny stav, rozhodujúce činitele a možnosti rozvoja v rámci celého územia 1. SR v rokoch 1939 – 1945. V prvej časti štúdie logicky a

⁷⁸ ŠA BB, p. AZV, f. OÚ vo Zvolene 1923 – 1945, šk. č. 87, 391/1943 prez.

⁷⁹ Pravdepodobne z oportunistických dôvodov.

⁸⁰ Na zimnú pomoc venoval celkovo 36-tisíc korún, pre HG a HM 5-tisíc korún, pre nezamestnaných 10-tisíc korún. Na hospodársku obrodu slovenského štátu upísal 30-tisíc korún. Tieto sumy boli na danú dobu mimoriadne vysoké.

⁸¹ WITTMANN, Vojtech: *Smernice pre budúci vývoj slovenského mliekarenstva*. Zvolen : 1944, s. 2.

súhrnne charakterizuje všetky rozhodujúce činitele mliekarenstva na Slovensku, vychádzajúce z podrobnej fyzicko-geografickej analýzy. Podľa jeho názoru sú prírodné predpoklady na území Slovenska pre mliekarstvo priaznivé, vďaka miernemu podnebnému pásmu s dostatočnými zrážkami, vhodnými pôdami a rozšíreným podhorským a horským pásmom vhodným pre pasienkový chov, najmä ovčiarstvo.⁸² Celkovo hodnotí segment mliekarstva tak, že „*má plné životné oprávnenie, pretože sú tu výhodné prírodné a hospodárske podmienky. Zemedelský ľud je obzvlášť súci pre rozvoj mliekarstva, sú dané predpoklady miernych výrobných nákladov, akosť mlieka a klimatické podmienky zaručujú veľmi hodnotnú výrobu a odbyt s primeraným speňažením môže byť zaistený v rámci organizovaného usmernenia na veľa rokov napred, bez veľkých ťažkostí.*“⁸³ Základné tézy jeho úvah o budúcom vývoji mliekarenstva oscilujú pri týchto témach: výrobných nákladoch, syrárstve, ktoré považuje za základný fundament speňažovania v rámci spracovávania mlieka, modernizácie a systematizácie celej mliekarskej výroby, budovania mliekarenského odborného školstva a výskumu, obchodu, distribúcie a propagácie. Podľa jeho slov „*môžeme s istotou tvrdiť, že slovenské mliekarské výrobky rovnajú sa akosťou zahraničným výrobkom, pretože naše mlieko pochádza zväčša s horských pasienok. Dobrá výroba je dnes skôr otázka technická a vedecká, a máme teraz už aj dôkazy, že slovenské mliečne výrobky pokladajú aj v cudzine za prvotriedne.*“⁸⁴ Zásadným spôsobom porovnáva V. Wittmann stav slovenského mliekarenstva s vyspelými štátmi a ich mliekarenským sektorom potravinárskeho priemyslu, samozrejme, prihliadnuc na vojnové pomery. Komparácia je zameraná hlavne na štáty s rozvinutou a modernou živočíšnou výrobou – Dánsko, Holandsko a Švajčiarsko.

Tab. 7. Štatistické porovnanie vybraných ukazovateľov v štúdiu V. Wittmanna⁸⁵

PRODUKCIA MLIEKA NA 1 OBYV. (l)	SLOVENSKO	DÁNSKO	ŠVAJČIARSKO
	203	1454	667
ROČNÝ PRIEMER PRODUKcie 1 DOJNICE (l)	SLOVENSKO	DÁNSKO	HOLANDSKO
	1300	3100	3500

⁸² WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 7.

⁸³ WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 13.

⁸⁴ WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 13.

⁸⁵ WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 15.

Uvedené údaje vidí V. Wittmann v dvoch rovinách: „počet dojníc je na Slovensku primálny, dojivosť kráv nie je primeraná daným podmienkam. V našej zemi produkované mlieko nie je dosiaľ ekonomicky zachytené a mliekarstvo vôbec predstavuje v hospodárskom organizme nášho štátu len celkom podradného činiteľa.“⁸⁶ Vo svojich myšlienkach ďalej analyzuje negatíva súčasného stavu, keď opäť poukazuje na malý počet dojníc, nevyužívanie jestvujúcich možností v plnej miere, ako aj neehospodárnu výrobu. Verí, že oproti výrobe masla a distribúcii konzervovaného mlieka môže pozdvihnúť celé mliekarstvo výroba syrov so špeciálnym miestom pre výrobu slovenskej osobitosti – bryndze.

Autor nehodnotí len minulosť a vtedajší aktuálny stav, ale podáva aj jednotlivé návrhy na zlepšenie situácie. Veľký dôraz kladie na pôdu, krmoviny, scelovanie pasienkových pôd. „Súhrnne môžeme povedať, že prvým rozhodujúcim úkolom mliekarského plánovania má byť obozretná starostlivosť o pôdu, určenú pre pestovanie krmovín, opatrenie lúk a pasienok, cieľavedomé pestovanie krmiva, priemyselná výroba krmív, prípadne obstarávanie týchto v cudzine.“⁸⁷ V nadväznosti na pôdu a krmivá venuje pozornosť chovu dobytku, kde pokladá za životne dôležité chovať odolné a výkonné plemená. Nezabúda však na dôležitosť opatery a udržiavania dobrého zdravotného stavu chovného dobytku. Nevyhnutným predpokladom týchto činností sú podľa V. Wittmanna školenia pre gazdov a budovanie odborného školstva.⁸⁸ Dôležitý tlak na odborné pracovné sily vytvára aj trend veľkovýroby, preto „na mliekarenský personál sa dnes kladú mnohostranné požiadavky, a preto treba rátať s tým, že kandidáti musia preukázať vyhovujúce vyššie školské vzdelanie. V mnohých štátoch sa to predpisuje už i zákonom.“⁸⁹ Popri školstve má fungovať aj veda a výskum, čo je významne pokroková myšlienka na čas vzniku jeho odborného diela. Autor však nezabúda ani na odberateľské faktory ako obchod, distribúciu a propagáciu mliečnych výrobkov.

V. Wittmann bol pre svoj pôvod od počiatku 1. SR rasovo prenasledovaný, čo predurčovalo jeho spoluprácu s odbojom. Koncom roku 1943 sa stal za občiansky odboj spolu s bývalým zvolenským starostom, sociálnym demokratom Danielom Ertlom a komunistickým predákom Rudolfom Blažovským, členom predsedníctva ilegálneho Okresného národného výboru. Po vypuknutí SNP v auguste 1944 sa Vojtech⁹⁰ spolu s bratom Karolom aktívne zapojil do verejného života na povstaleckom území. O to ťažšie chvíle ich čakali po potlačení SNP. Miestne nemecké

⁸⁶ WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 16 – 17.

⁸⁷ WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 24.

⁸⁸ WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 27.

⁸⁹ WITTMANN, V.: *Smernice pre...*, s. 31.

⁹⁰ Vojtech bol lídrom občianskeho odboja vo Zvolene od leta 1943.

orgány sa spoliehali hlavne na anonymných udavačov. Na ich úkryt upozornil veliteľstvo HG vo Zvolene list neznámeho autora: „*Veliteľstvu HG vo Zvolene! Pokladám za svoju povinnosť oznámiť vám, že ľudia ktorí organizovali puč vo Zvolene sa tu skrývajú. To sú: Dr. Wittmann a jeho brat Béla Wittmann, bryndziar. Mali sme možnosť pozorovať, že celé zatýkanie sa viedlo za puču z Wittmannovej bryndziarne a že na čele stál práve bryndziar Wittmann a druhý Dr. Wittmann prepožičal svoj dom voľákemu súdu Povstalcov, kde sa schádzali poprední činitelia povstaleckí a súdili uvedomelých Slovákov. Títo ľudia sú ešte tu!!! A neuveriteľné, že ich ukrývajú ľudia, o ktorých si myslíte, že sú praví Slováci – skrývajú ich Finkovci! Nachádzajú sa u Finku v kúte vtáčiara Dr. Eleméra Finku pri hnojisku, majú spravený bunker. Zaiste sa postaráte o to, aby sa títo ľudkovia dostali ta, kde právom patria!!! Na stráž, spolupracovník.*“⁹¹ Toto tvrdenie potvrdzuje aj Vojtechov brat Karol. „*Po povstaní som utekal do hôr aj s bratom Vojtechom na Poľanu a potom až do 14. decembra 1944 sme sa schovávali po dedinách v okolí Očovej. Bol to Zoltán Finka, ktorý nás schoval v záhrade svojho brata dr. Eleméra Finku v jednom domčeku, kde mal zoologickú⁹² záhradu.*“⁹³ O oboch sa staral, navštevoval ich v úkryte, nosil im teplú stravu a lieky. Je obdivuhodné, že po životných útrapách, ktoré V. Wittmann prežil počas 1. SR, naďalej ostal žiť vo Zvolene⁹⁴ a plánoval sa vrátiť k podnikaniu v mliekarenstve. Nebola to len snaha obnoviť činnosť v medziach spred roku 1938. Bryndziarsky vizionár pripravoval dynamický progres podniku. Jeho firme schválilo MNV vo Zvolene znovuobnovenie živností 17. júna 1947. Išlo o živnosť na prevádzanie živnostenskej výroby bryndze a syra, živnosť mliekarenstva, ošetrovania a spracovávania mlieka na rôzne mliečne výrobky, živnosť na odstredňovanie mlieka a mliečnu výrobu. Vo vyhovení žiadosti pre V. Wittmanna sa zdôrazňuje, že „*nejde o novozriadenú živnosť, lež o obnovenú, pretože pôvodná bola na základe rasových zákonov zlikvidovaná.*“⁹⁵ Už 8. augusta 1946 podal V. Wittmann na zasadnutie MNV vo Zvolene návrh na odpredaj pozemku starého cintorína pre výstavbu nového moderného mliekarenského podniku. Išlo o pozemok Zvolenského cintorínového fondu evanjelického a katolíckeho z roku 1780. Ukončenie pochovávania na tomto cintoríne bolo rozhodnutím úradov datované na 1. augusta 1877 a od 12. marca 1934 výmerom Okresného úradu vo Zvolene bolo povolené na tomto území zriaďovanie stavieb. Žiadosť V. Wittmanna nebola prero-

⁹¹ ŠA BB, p. ABB, f. OĽS vo Zvolene, T 54/46.

⁹² Presnejšie ornitologickú.

⁹³ ŠA BB, p. ABB, f. ĽS v Banskej Bystrici, 1945 – 1948, 1/48.

⁹⁴ Bol aktívny aj v orgánoch MNV a ONV. Sympatizoval s Demokratickou stranou.

⁹⁵ ŠA BB, p. AZV, f. MNV vo Zvolene 1944 – 1977 (nespracovaný fond).

kovaná kvôli nedostatku členov MNV na zasadnutí. Opätovne bola žiadosť prerokovaná o štyri dni neskôr na pokračujúcom zasadnutí. Všetci členovia jednohlasne odsúhlasili predaj pozemku, pričom za 1 m² bola určená cena 150 Kčs. V zápisnici z rokovania sa ohľadne plánovanej investície písalo: „*Vojtech Wittmann, továrnik vo Zvolene mieni vybudovať vo Zvolene nový mliekarenský podnik, ktorý by vyhovoval technicky, hygienicky a ekonomicky podmienkam dnešnej modernej doby, nakoľko terajší podnik na mieste kde sa nachádza, nemôže byť rozširovaný a zmodernizovaný. Kupujúci je povinný z vlastných prostriedkov postaviť nový moderný mliekarenský podnik podľa predložených plánov. So stavbou nového mliekarenského podniku kupujúci je povinný započat' najpozdšie do 31. decembra 1947.*“⁹⁶

V. Wittmann zaplatil za pozemok pre nový podnik o rozlohe 3090 m² 463 tisíc Kčs. Peniaze na kúpu pozemku pochádzali z dvoch zdrojov: z jeho vlastných financií a z pôžičky, ktorú mu poskytla Mestská sporiteľňa.⁹⁷ V roku 1947 mu bola schválená komerčná pôžička vo výške 15 miliónov na výstavbu nového a moderného objektu mliekarne – bryndziarne – taviarne syrov.⁹⁸ Podľa zápisnice ONV vo Zvolene 7,5 milióna korún tvorili vlastné Wittmannove prostriedky a komerčná pôžička z Tatra banky. Druhú polovicu vo výške 7,5 milióna korún mala tvoriť bezúročná štátna pôžička.⁹⁹

10. októbra 1947 prerokovávali členovia MNV vo Zvolene žiadosť spoločnosti I. Wittmann a syn o predĺženie kanalizácie z okraja mesta do novej stavebnej zóny, t. j. Štefánikovej ulice. Podľa viacerých rozpočtových podkladov mala táto investičná akcia stáť od 70 do 100 tisíc Kčs. MNV vo Zvolene podporoval túto investíciu, avšak nemal dostatočné prostriedky na realizáciu. Preto sa uznieslo, že pokiaľ bude vybavený úver v banke, potrebné finančné prostriedky mestu Zvolen požičia sama firma I. Wittmann a syn. Jedným z dôvodov bolo aj časové hľadisko, pretože výstavba samotného podniku intenzívne pokračovala a keby mesto nepreviedlo v zime 1947 – 1948 potrebné práce na novej kanalizácii, tak by podnik nemohol začať fungovať.¹⁰⁰ Výstavba podniku sa oficiálne začala 15. augusta 1947.¹⁰¹ Práce na stavbe pokračovali rýchlo a už 11. novembra 1947 boli dokončené základy nového podniku. V. Wittmann ako lokálpatriot oslávil túto skutočnosť naozaj filantropicky. Zo svojich financií venoval 20 tisíc Kčs mestu Zvolen na sociálne

⁹⁶ ŠA BB, p. AZV, f. MNV vo Zvolene 1944 – 1977 (nespracovaný fond).

⁹⁷ ŠA BB, p. AZV, f. MNV vo Zvolene 1944 – 1977 (nespracovaný fond).

⁹⁸ 25 rokov mliekarenského závodu vo Zvolene 1951 – 1976, s. 50. (brožúra)

⁹⁹ ŠA BB, p. AZV, f. MNV vo Zvolene 1944 – 1977 (nespracovaný fond).

¹⁰⁰ ŠA BB, p. AZV, f. MNV vo Zvolene 1944 – 1977 (nespracovaný fond).

¹⁰¹ ŠA BB, p. AZV, f. ONV vo Zvolene 1945 – 1990 (nespracovaný fond).

a reprezentačné účely a 10 tisíc Kčs pre účely Národohospodárskej komisie pod vedením radcu Kolomana Peťka.¹⁰²

Povojnové obdobie bolo špecifické rozvojom regionálneho hospodárstva. Člen rady ONV vo Zvolene K. Peťko na prvom zasadnutí ONV 8. januára 1948 k tomu poznamenal nasledovné: „sú priaznivé náznaky, že zvolenský okres nastúpil novú cestu všestranného hospodárskeho a kultúrneho rozmachu. Vo Zvolene je v práci výstavba mohutného drevokombinátu Bučina na mechanické a chemické spracovanie dreva, jedinečný to podnik v celej Európe. Buduje sa tiež veľkomliekareň a továreň na mliečne výrobky firmy I. Wittmann a syn, ktorá buduje najmodernejší a najdokonalejší podnik svojho druhu na Slovensku.“¹⁰³ Vo februári 1948 však bola výstavba celého mliekarenského závodu ohrozená. Povereníctvo výživy, ktoré poskytlo V. Wittmannovi bezúročnú pôžičku 7,5 milióna korún nedodržalo svoj záväzok. ONV vo Zvolene vyzýval kompetentné orgány bezodkladne poskytnúť firme peniaze na stavbu podniku v zmysle uznesenia Zboru povereníkov z 19. decembra 1947. Vo svojej protestnej nóte tvrdil, že *„finančné prostriedky menovanej firmy sú úplne vyčerpané, nie je možné pokračovať v stavebných prácach, v zaisťovaní stavebného materiálu na rok 1948 a nie je možné pokračovať ani vo výrobnej činnosti terajšieho podniku, čím je ohrozená aj zásobovacia situácia obyvateľstva mliekom a mliečnymi výrobkami.“*¹⁰⁴ Kým v rokoch 1938 – 1945 trpel V. Wittmann a jeho rodina kvôli rasistickej ideológii, po komunistickom prevrate vo februári 1948 bol problémom jeho triedny pôvod, teda príslušnosť ku podnikateľskej vrstve spoločnosti. Vo februári 1949 sa rozhodol emigrovať do zahraničia. O tomto jeho počine sa zmieňuje aj zápisnica MNV vo Zvolene. List V. Wittmanna závodnej rade oznamuje *„že okolnosti, ktoré sú vylúčené v jeho liste písanom závodnej rade podniku pohli ho k zúfalému rozhodnutiu opustiť Zvolen.“*¹⁰⁵ Jeho hnutelný a nehnuteľný majetok bol zabavený. Nový mliekarenský podnik, ktorý budoval z posledných fyzických, psychických a finančných síl sa stal základom socialistického mliekarského koncernu – Štátneho podniku Banskobystrické, resp. Stredoslovenské mliekarne.

Okres Zvolen v kontexte slovenského bryndziarstva a syrárstva

Predložená štúdia sa pokúša o popis základných črt vývoja bryndziarstva a syrárstva v období rokov 1918 – 1948 nielen z celoslovenskej perspektívy, ale aj s dôrazom na región, ktorý patril k jadrú uvedeného seg-

¹⁰² ŠA BB, p. AZV, f. MNV vo Zvolene 1944 – 1977 (nespracovaný fond).

¹⁰³ ŠA BB, p. AZV, f. ONV vo Zvolene 1945 – 1990 (nespracovaný fond).

¹⁰⁴ ŠA BB, p. AZV, f. ONV vo Zvolene 1945 – 1990 (nespracovaný fond).

¹⁰⁵ ŠA BB, p. AZV, f. MNV vo Zvolene 1944 – 1977 (nespracovaný fond).

mentu národného hospodárstva. V žiadnom prípade si však nenárokuje na absolutórium poznatkov, ktoré sú limitované dostupnými pramennými zdrojmi ako aj limitmi dosiaľ málo skúseného mladého autora.

Bryndza je slovenským potravinárskym fenoménom. Jej výroba a predaj sa stali jedným z nosných prvkov slovenského potravinárstva. Podpoľanie, Pliešovská kotlina a stredné Pohronie – mikroregióny okresu Zvolen sa pre svoj geografický a sociálny charakter stali predurčenými lokalitami pre rozvoj bryndziarstva a syrárstva. Tento fakt potvrdzujú aj mnohé pramenné materiály, predovšetkým o podiele výroby, o nových postupoch pri spracovaní, angažovanosti sa v stavovských organizáciách atď. Segment bryndziarstva výrazným spôsobom ovplyvnilo niekoľko významných mužov. Prvenstvo nepochybne patrí Jánovi Vagačovi, ktorý v Detve v roku 1787 postavil a sprevádzkoval manufaktúrnú výrobnú bryndze. V 19. storočí začal proces profesionalizácie výroby zvolenský továrnik Teodor Wallo. S jeho kvalitatívnymi pokusmi dosiahla výroba bryndze novú úroveň. Zároveň inicioval dôležitý zápas o kvalitu bryndze, ktorý prebiehal nasledujúce desaťročia. Medzníkom, ktorý ovplyvnil bryndziarstvo, bolo vypuknutie 1. svetovej vojny a rozpad monarchie v roku 1918. Vojnové pomery síce zaručili odbyt suroviny pre vojsko, no v časoch prajných pre rôzne špekulácie sa kvalitatívny stav výroby výrazne prepadol, a to najmä vinou ziskuchtivých jedincov. Ako obranný mechanizmus tu prvýkrát vidíme kartelizáciu a centralizáciu spracovania bryndze u renomovaných výrobcov. Výsledkom bolo zriadenie Hornouhorských spojených bryndziarní Zvolen. Koniec vojny priniesol rozpad Rakúsko-Uhorskej monarchie na nástupnícke štáty, čím sa medzi stáročnými obchodnými väzbami vytvorili colné bariéry. Kľúčový rakúsky, lepšie povedané viedenský, trh sa stal pre slovenských a zvlášť regionálnych bryndziarov ťažko dostupný. Ekonomické výsledky navyše zhoršili zásadné hospodárske krízy medzivojnového obdobia. Podobne ako počas vojny, aj v tomto ohrození sa bryndziari stmelovali. Nezvolili však postup jedného zastrešujúceho podniku garantujúceho kvalitu a podmienky predaja, ale založenie stavovských organizácií. Ich úlohou bolo hájiť na poli legislatívnom aj hospodárskom špecifické záujmy bryndziarov a syrárov. Výsledkom tejto činnosti bol vznik Bryndziarskeho syndikátu, Zväzu pre bryndziarsky a syrársky priemysel a Družstva pre predaj bryndze. Vo všetkých ustanovizniach mali výrobcovia z okresu Zvolen dominantné postavenie.

Krátke obdobie 1. SR zasiahlo do chodu bryndziarstva najmä rasovou perzekúciou židovských bryndziarov, ktorých podiel na trhu bol významný. Vo Zvolene bol pod vplyvom tejto politiky arizovaný Witmannov podnik. Menšie bryndziarne G. Blüha či K. Ippera boli zlikvidované. Celá hospodárska politika sa musela prispôbiť nemeckým

požiadavkám s ohľadom na vojnovú výrobu a podmienky. Aj preto sa ďalší progres bryndziarstva a syrárstva v tomto období zastavil. Povojnové obdobie prinieslo elán a chuť rozvíjať dosiaľ dosiahnuté výsledky a odstrániť vojnové škody. V tomto ovzduší začal V. Wittmann budovať najväčší moderný mliekarenský podnik v Československu. Zmenou spoločensko-politických pomerov v Československu po roku 1948 prešiel radikálnou zmenou aj celý výrobný-vzťahový proces bryndziarstva a syrárstva. Typické rodinné podniky s dlhoročnou tradíciou, špecifickosťou výroby ako aj garanciou kvality v centrálne riadnom hospodárstve ľudovej demokracie už nemali miesto. Rodinné podnikanie v bryndziarstve a syrárstve prežilo hospodárske krízy či vojny, no s radikálnym politicko-ekonomickým zásahom sa už nevedelo a nemohlo vyrovnáť. Zmeny po roku 1948 teda znamenali koniec pre vyše 150-ročné úspešné rodinné podnikanie Vagačovcov a Molecovcov, ale aj ďalších súkromných výrobcov v okrese Zvolen.